

Sanja Holjevac

UDK: 655.1/3(091)(497.5Rijeka)
Izvorni znanstveni članak
Rukopis prihvaćen za tisak: 29.6.2015.

HRVATSKI SLOVOPIС U IZDANJIMA RIJEČKE TISKARE KARLETZKY OBJAVLJENIMA U RAZDOBLJU OD 1836. DO 1878. GODINE

Sažetak

U Rijeci je od 80-ih godina 18. pa do konca 19. stoljeća djelovala tiskara obitelji Karletzky u kojoj je latinicom otisnut niz izdanja različita tipa na nekoliko jezika, među njima i na hrvatskom. Ta izdanja na hrvatskom jeziku vrijedna su građa za istraživanje hrvatske književnojezične povijesti i standardizacijskih procesa u razdoblju od konca 18. do konca 19. stoljeća, što uključuje i problematiku razvoja hrvatskoga slovoписа, i to prije i poslije ilirske grafijske reforme. U središtu je pozornosti ovoga rada slovoпис u izdanjima objavljenima u tiskari Karletzky na hrvatskom jeziku u razdoblju od 1836. do 1878. godine. Naglasak je na grafijskim rješenjima za one foneme hrvatskoga jezika koji su predstavljali problem u usustavljanju hrvatske latinice i stvaranju jedinstvenoga hrvatskoga slovoписа. Grafijska se rješenja iz trideset analiziranih tiskovina promatraju u kontekstu rezultata Gajeve, odnosno ilirske grafijske reforme te djelatnosti ostalih hrvatskih filoloških škola na rješavanju glavnih pitanja i problema vezanih uz razvoj hrvatskoga slovoписа u drugoj polovici 19. stoljeća.

Ključne riječi: hrvatski jezik; slovoпис; tiskara Karletzky; Rijeka; 19. stoljeće.

1. Uvod

Od svojega osnutka 1779. godine pa sve do konca 19. stoljeća u Rijeci je djelovala tiskara češke obitelji Karletzky.¹ Osnivač tiskare Čeh Lovro Karletzky u Rijeku je stigao 70-ih godina 18. stoljeća, u vrijeme pojačana procesa doseljavanja stranaca u taj grad,² što je bio rezultat programa gospodarske obnove koji su poticale vladajuće

¹ Ovaj je rad nastao u okviru znanstvenoga projekta *Hrvatska pisana baština od 17. do 19. stoljeća* (br. 13.04.1.2.03) voditeljice prof. dr. sc. Diane Stolac, koji financira Sveučilište u Rijeci. Opširnije o osnutku i radu te tiskare v. u: Blažeković, 1953., 2006.; Lukežić, 1999.; Holjevac, 2010.

² Rijeka je tada grad samo na desnoj obali utoka Rječine u Jadransko more. S lijeve strane Rječine od polovice 19. stoljeća sve se brže razvija Sušak. Oba su grada sjedinjena u jedan pod nazivom Rijeka 1948. godine (usp. Povijest Rijeke, 1988.: 405). O Rijeci u 19. st. v. i: Strčić, 1996.

strukture Habsburške Monarhije.³ Rijeka je tada grad gospodarskoga i kulturnoga razvoja koji strani trgovci i obrtnici vide kao mjesto pogodno za poslovanje. Budući da u Rijeci, prema dosadašnjim saznanjima, tada nije postojala tiskara,⁴ grad je bio pogodan i za tu vrstu djelatnosti. Dobivši potrebno odobrenje Velikoga vijeća grada Rijeke, Lovro Karletzky postao je prvi službeni gradski tiskar, a njegova tiskara prva gradska, uskoro i gubernijska, tiskara koja će pod vodstvom ostalih pripadnika obitelji Karletzky u Rijeci djelovati idućih stotinjak godina (v. Lukežić, 1999.: 128-130).⁵ Sve do 50-ih godina 19. st. to je bila i jedina tiskara u gradu, stoga je njezina važnost u tiskarskoj te uopće kulturnoj povijesti Rijeke iznimna.

U tiskari Karletzky, uz izdanja ponajviše na talijanskom, zatim na latinskom te ponešto na njemačkom i na mađarskom jeziku, latinicom je otisnut i niz tiskovina različite vrste na hrvatskom jeziku (v. Blažeković, 1953.; Zolnai, 1932.; Glogović, 1984.; Holjevac, 2010.). Budući da je, kako je već spomenuto, sve do polovice 19. stoljeća to bila jedina tiskara u Rijeci, a s obzirom na složenu povijest toga grada u 18. i 19. st. te njegovu izloženost stranim političkim i jezičnim utjecajima (usp. Povijest Rijeke, 1988.), jasna je i iznimna važnost rada te tiskare za razvoj i očuvanje hrvatskoga jezika u tom gradu.

Izdanja su tiskare Karletzky na hrvatskom jeziku, uz ostalo, vrijedna građa za istraživanje hrvatske književnojezične povijesti i standardizacijskih procesa u razdoblju od konca 18. do pred konac 19. stoljeća⁶. To uključuje i problematiku razvoja hrvatskoga slovopisa, i to prije i poslije ilirske slovne reforme, kojom je za hrvatski jezik ustrojen latinični slovni sustav, kakvim se u većoj mjeri služimo i danas. Riječ je, podsjetimo, o razdoblju u kojemu je najprije krajem 18. i početkom 19. st. posebno aktualan bio proces usustavljanja postojećih (dopreporodnih) hrvatskih latiničnih slovopisa,⁷ a zatim od 30-ih god. 19. st. i stvaranja jedinstvenoga slovopisa za hrvatski jezik Gajevom reformom i djelovanjem iliraca u preporodno vrijeme te rješavanja problemskih pitanja i poslije djelatnošću ostalih hrvatskih filoloških škola i filologa.⁸

Izdanja tiskare Karletzky omogućuju uvid u rezultate tih procesa na krajnjem zapadu hrvatskoga jezičnoga i narodnoga prostora. Tako izdanja tiskana u

³ Više v. u: Povijest Rijeke, 1988.: 135-136, 140-149.

⁴ U povijesti riječkoga tiskarstva, koliko je dosad poznato, toj tiskari prethodi rad glagoljske tiskare Šimuna Kožičića Benje, u kojoj je u nekoliko mjeseci rada 1530. i 1531. godine tiskano šest glagoljskih knjiga (usp. Nazor, 1991.) te, nažalost nerealizirana, nastojanja gvardijana i obnovitelja trsatskoga samostana, povjesničara i pisca fra Franje Glavinića polovicom 17. st. da u tom gradu obnovi tiskarsku djelatnost (usp. Zbornik radova o Franji Glaviniću, 1989.).

⁵ U literaturi se kao godinu završetka njezina rada najčešće navodi 1889. (usp. Blažeković, 1953., 2006.; Glogović, 1984.; Lukežić, 1999.), a spominje se i 1894. (usp. Canziani Jakšić, 2005.)

⁶ O tome v. u: Brozović, 2006.

⁷ Više v. u: Vince, 2002.: 82-90, 139-148, 198-199.

⁸ Više v. u: Moguš – Vončina, 1969.; Vončina, 1985.; Moguš, 1995.; Vince, 2002.

dopreporodnom razdoblju potvrđuju uporabu na tom prostoru dvaju tada najraširenijih hrvatskih slovpisa, slavonskoga i dalmatinskoga, te potvrđuju grafijsku ujednačenost većine izdanja, dok je neujednačenost u bilježenju pojedinih fonema značajka samo nekoliko starijih izdanja te se uglavnom temelji na alografskim⁹ rješenjima; ujedno ta izdanja svjedoče o uključenosti riječke tiskarske produkcije toga doba u dopreporodne tijekom usustavljivanja i standardiziranja hrvatske latinične grafije (Holjevac, 2013.: 131-132).¹⁰

Ovom nas prigodom zanima slovpis u izdanjima tiskare Karletzky pisanima hrvatskim jezikom, a tiskanima u vrijeme stvaranja i usavršavanja općehrvatskoga slovnoga sustava, odnosno u vrijeme nakon objave Gajeva članka *Pravopisz* 1835. u kojem je predložen nov slovpis utemeljen na dijakritičkom sustavu znakova. U središtu su stoga naše pozornosti izdanja objavljena u tiskari Karletzky u razdoblju od 1836. do 1878. godine, dakle u razdoblju od hrvatskoga narodnoga preporoda i ilirskoga pokreta nadalje.¹¹

Korpus na kojem je provedena ova analiza činilo je trideset tiskovina različite vrste i opsega, ponajviše svjetovnoga tipa, dok su nabožna izdanja, za razliku od prethodnoga razdoblja u radu tiskare Karletzky, kada su bila pretežita (Holjevac, 2010.: 227-228), slabije zastupljena.

Najstarije su tiskovine u tom korpusu¹² dvojezični, hrvatsko-talijanski letak s pjesmom namijenjenom mladeži *Sipak i diraka, ali glogovina. Smislenka chiuzdoredna za mladost*¹³ (SD 1836.)¹⁴ te tri prigodnice: 1. *Pisma Umiljeno obznaniena* 1839., 2. *Glas Radosti* 1839. i 3. *Csestitom zgodom apostolskoga pohodjenja* 1840. (**Prigodnice 1839.–**

⁹ Tako je npr. u trima dopreporodnim izdanjima tiskare Karletzky ovjereno bilježenje /č/ grafemom <cs> i njegovim alografom <cf>) te /s/ grafemom <s> i alografom <f> (Holjevac, 2013.: 124, 128). U starijemu je korpusu latiničnih tekstova pisanih hrvatskim jezikom za jedan fonem znalo biti i više grafijskih rješenja. Navodimo npr. uporabu više varijanti grafema <cs> u Vrančićevu djelu *Život nekoliko izabranih divic* (1606.): <sch>, <cf>, <fc> (Čurković, 2008.: 100)

O nazivima *grafija*, *slovpis*, *slovo*, *grafem*, *graf* i *alograf* v. u: Badurina, 1996.: 15-22, 2002.: 37; Jelaska – Musulin, 2011.: 213-219.

¹⁰ Među dosad poznatim i dostupnim izdanjima to su ona tiskana od 1790. do 1831. godine. Ponajprije su nabožnoga i prosvjetiteljsko-didaktičkoga tipa, a većinom su pisana tada i na sjevernojadranskom, dakle na čakavskom hrvatskom prostoru proširenim štokavskim ikavskim književnim jezikom, uz nekoliko izdanja u kojima su u većoj mjeri očuvane čakavske značajke (usp. Holjevac, 2010.: 240).

¹¹ Među zasad dostupnim izdanjima tiskare Karletzky na hrvatskom jeziku tiskanima nakon objave Gajeva članka *Pravopisz* 1835. prvo je iz 1836. godine, a zadnja dva su iz 1878. godine.

¹² Naslove analiziranih izdanja navodimo u skraćenu obliku te izvornom grafijom i ortografijom. Potpune bibliografske podatke v. u: Blažeković, 1953.; Holjevac, 2010.

¹³ Od ostalih se izdanja u korpusu razlikuje svojom izrazito heterogenom jezičnom strukturom s pretežitim čakavskim značajkama, ali i neujednačenom grafijom, o čemu će biti riječi u nastavku.

¹⁴ Uz naslove u zagradi se navodi kratica s godinom izdanja koja će se rabiti u radu.

1840.).¹⁵ Te tiskovine zaključuju prvo razdoblje tiskarske i književne djelatnosti na hrvatskom jeziku u Rijeci u 19. stoljeću (Stojević, 2000.: 417-424). Ostale tiskovine pripadaju drugom razdoblju koje, prema periodizaciji Milorada Stojevića, započinje 1848. godine, od kada se „zapaža opsežniji, življi i kvalitetniji književni rad s autorskim potpisima i, donekle, autorskim značajkama“ (Stojević, 2000.: 420). Otvara ga pjesnička zbirka Mirka Bogovića *Domorodni glasi* (**DG 1848.**),¹⁶ prva autorska zbirka pjesama na hrvatskom jeziku tiskana u toj tiskari. Tu su zatim proglasi vezani uz tadašnji javni život grada Rijeke: 1. *Dalmatinci, mila naša bratjo!*, 1848.; 2. *Moj dragi barone Jelačiću!*, 1848.; 3. *Gospodinu Josipu Bunyevczu*, 1848.; 4. *Narodu hrvatskome i sèrbskome u trojednoj kraljevini*, 1848.; 5. *Proglas*, 1848.; 6. *Bogoljubni poziv*, 1849.; 7. *Dobri glasi!*, 1849. (**Proglasi 1848.–1849.**), prigodnice posvećene banu Josipu Jelačiću prigodom njegova dolaska u Rijeku 1850.: 1. *Proslavljenomu svojemu banu Josipu barunu Jelačiću*; 2. *Na uspomenu Čestitog dana 10. sèrpnja 1850*; 3. *Dobrodošlica prigodom svečanog došastja u pomorske krajeve*; 4. *U prilici sriecnoga dolazka u Rëku njih preusvizenosti svëtloga bana*, 1850. (**Prigodnice 1850.**) i prigodnica Bakrana biskupu Vjenceslavu Soiću: *Presvjetlomu i prečastnomu gospodinu gospodinu Vjenceslavu Soiću*, 1859. (**PVS 1859.**), zatim *Pravila društva Narodne čitaonice rëčke* (**PDNČR 1850.**), školska godišnja izvješća riječke gimnazije i slična izdanja: 1. *Mladež Cesarsko-Kraljevske Gimmazie Rëčke*, 1851.; 2. *Colegija za brodare i tergovce (Privatni konvikt) u Reci*, 1852.; 3. *Pèroo-godišnje izvëstje c. k. gimnazie rëčke za školsku godinu 1851-52*, 1852.;¹⁷ 4. *Drugo-godišnje izvëstje c. k. gimnazie rëčke za školsku godinu 1852-53.*, 1853.¹⁸ (**Škole 1851.–1853.**) te *Godišnje izvëstje o glavnoj hèrvatsko-talijanskoj učioni... grada i kotara Rëke*, 1869. (**Škole 1869.**). Tu je i prijevodno djelo Frana Kurelca *Govori iz rimskih pisac* (**GR 1849.**) te kao zasebno izdanje objavljena njegova znanstveno-stručna rasprava *Kako da sklanjamo imena? ili Greške hrvatskih pisac gledë sklonovanja osobito 2-a padeža množine* (**KSI 1852.**). U korpusu je i nabožna literatura: *Katolicsansko pitalo* (**KP 1849.**) i *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Divice Marie koje se csini na gori Kalvarii u Karlobagu* (**RSŽ 1855.**) Šime Starčevića, *Sveta Aldovanja neprocènjene kèroi Gospodina našega Isusa Kërsta* (**SA 1858.**), *O svetoj Stošiji mučenici, svetom Dunatu biskupu i svetom Šimunu proroku Zadrana Vicka Ivčevića* (**SSM 1878.**)¹⁹ te pučki pravni priručnik Ivana Jurašića iz Krka *Narodni hrvatski odojetnik ili savjetni priručnik* (**NHO 1878.**),

¹⁵ Prve dvije posvećene su krčkomu biskupu Bartolu Bozaniću, a treća senjskomu biskupu Mirku Ožegoviću. Te su nam prigodnice bile dostupne samo u djelomičnim zapisima objavljenima u: Blažeković, 1953.: 24-25.

¹⁶ Ne raspoložemo izdanjima tiskanima u razdoblju 1841. – 1847., no kako je njihovo postojanje vrlo vjerojatno, traganje za tom građom valja nastaviti.

¹⁷ U prvom dijelu sadrži i raspravu Frana Kurelca *Greške Hrvatskih pisac gledë sklonovanja samostavnih riečij osobito 2-a padeža množine*.

¹⁸ U prvom dijelu sadrži i raspravu Vinka Pacela *Naše nazivlje u prirodoslovnih naukah*.

¹⁹ S obzirom na troslojnu strukturu toga djela i provedena redigiranja starijih tekstova koje sadrži, analizom je obuhvaćen samo onaj dio knjige koji je procijenjen najpouzdanijim za analizu slovnopisa

najopsežnije izdanje (650 str.) u korpusu koji većinom čine izdanja opsega od jedne do samo nekoliko desetaka stranica.

Izdanja tiskare Karletzky objavljena od 1848. godine nadalje u velikoj su mjeri rezultat hrvatske uprave i banske vlasti u gradu Rijeci²⁰ te dosega hrvatskoga narodnoga preporoda i ilirskoga pokreta i na književnojezičnom polju.

S obzirom na vrijeme u kojem su tiskana, ta ćemo izdanja promatrati u kontekstu rezultata Gajeve, odnosno ilirske grafijske reforme, uključujući i pitanje početka njezine primjene u tim izdanjima, te u kontekstu nastojanja ostalih hrvatskih filoloških škola i filologa na rješavanju glavnih slovpisnih pitanja i problema u drugoj polovici 19. stoljeća.

Uvodno valja podsjetiti barem na ključne točke u tadašnjem procesu reformiranja i oblikovanja općehrvatskoga slovnoga sustava, kojemu je u dopreporodnom razdoblju od prvih tekstova pisanih latinicom u 14. stoljeću prethodila grafijska neusustavljenost i neujednačenost, ali i dugotrajan rad hrvatskih pisaca i reformatora latinice na njezinu usustavljanju i prilagođavanju potrebama hrvatskoga jezika, što je dovelo do ustrojavanja nekoliko stabilnijih slovpisa (v. Moguš – Vončina, 1969.; Vončina, 2000.; Malić, 2004.). Započet je 1830. Gajevom *Kratkom osnovom horvatsko-slavenskoga pravopisanja* u kojoj se za bilježenje palatalnih suglasnika predlaže tilda kao nadslovni znak (Vončina, 1988: 10-11). Svoj konačan prijedlog jedinstvenoga slovnoga sustava za hrvatski jezik utemeljena na dijakritičkom sustavu znakova Ljudevit Gaj iznosi u članku *Pravopisz 1835.*, u kojem umjesto prvotno predložene tilde predlaže kvačicu u grafemima za bilježenje fonema /č/, /š/, /ž/ te <ć> za /ć/ (Moguš, 1995.: 155), a umjesto prvotnih jednoslova s tildom uvodi dvoslove <tj> za /č/, <dj> i <gj> za /đ/, <lj> za /ļ/, <nj> za /ń/, i to najprije sa zarezom na <j>, a od 1838. s točkom (Moguš – Vončina, 1969.: 79; Moguš 1995: 155).²¹ Kako su utvrdili Josip Vončina (1985.: 55) i Branka Tafra (1993.: 40-43), važan utjecaj na Gaja i odabir nekih grafema imao je Vjekoslav Babukić, pa dok su npr. <č>, <š>, <ž> Gajeva rješenja, dvoslovna se mogu smatrati Babukićevima (Tafra, 1993.: 40).²² Važno je podsjetiti i na činjenicu da do konačna prihvaćanja te reformirane latinice na cijelom hrvatskom prostoru nije došlo odmah i bez problema, za što potvrde nalazimo i u našem korpusu.²³ Izdvajamo i pojavu *Pravopisa jezika ilirskoga* Josipa

u vremenu u kojem je djelo tiskano, a to su Predgovor i popratne bilješke priređivača don Mate Ivčevića.

²⁰ Uspostavljena je 1848. (usp. Povijest Rijeke, 1988.: 211).

²¹ O Gajevoj slovnoj reformi detaljnije v. i: Vončina, 1985.: 7-88.

²² Da su uz Lj. Gaja u rad na reformi slovpisa bili uključeni i drugi suradnici (V. Babukić, A. Mažuranić), prema svjedočanstvu V. Jagića ističe i Lj. Jonke (1965.:13).

²³ Podsjećamo da je nailazila na otpor među bosanskim franjevcima; do 1849. ne prihvaća je ni Zadraniin Ante Kuzmanić za *Zoru dalmatinsku*; odbija se njome služiti i Šime Strčević, a u Zagrebu je Ignac Kristijanović prihvaća tek 1847. godine (usp. Stolac, 2006.: 14).

Partaša 1850., prvoga hrvatskoga pravopisa,²⁴ u kojem je Gajev slovoпись doživio sitnije izmjene (v. Badurina, 2002.: 47), te kasniji utjecaj drugih hrvatskih filologa i filoloških škola na rješavanje pojedinih slovoписьnih pitanja, ponajprije na bilježenje odraza *jata*, slogotovrnoga /t/ te /ć/, /š/ i /ž/. Podsjećamo tako da drukčije poglede od iliraca i zagrebačke filološke škole zastupa od 1850-ih Bogoslav Šulek zalaganjem za bilježenje odraza *jata* dvoslovom <ie> u dugim slogovima i <je> u kratkim slogovima te za bilježenje /t/ jednoslovom <r> (Jonke, 1965.: 99-101; Moguš, 1995.: 177). Posebice podsjećamo i na pojavu Vatroslava Jagića, jednoga od najvećih slavista druge pol. 19. stoljeća, koji se već 1860-ih godina suprotno ilircima i zagrebačkoj filološkoj školi zalagao npr. za bilježenje fonema /ć/ samo grafemom <ć>, a ne i dvoslovom <tj>, za bilježenje odraza *jata* kao <ie>/<je>, a slogotovrnoga /t/ jednoslovom <r> (Jonke, 1965.: 102; Moguš, 1995.: 178). Premda je 1862. ilirska grafija dobila službenu obvezatnost uporabe odlukom kancelara Ivana Mažuranića kojom propisuje njezinu uporabu u školama (Vince, 2002.: 567-568), u javnom životu, u književnom i publicističkom radu primjenjuju se Šulekove i Jagićeve postavke (Moguš, 1995.: 178, 189). Jagićeva je rješenja prihvatila i pravopisna komisija 1877. kojoj je bio zadatak pomiriti različite poglede na rješavanje pojedinih slovoписьno-pravopisnih pitanja i riješiti tadašnju pravopisnu podvojenost (usp. Vince, 2002.: 620-622).

Kako je već spomenuto, ilirskom reformom neka su slovoписьna pitanja ostala neriješena te su se rješavala tijekom druge polovice 19. stoljeća. Ponajprije se to odnosilo na bilježenje odraza *jata* i slogotovrnoga /t/ te fonema /ć/, /š/ i /ž/. U nastavku ćemo se stoga ovoga rada posvetiti grafijskim rješenjima za te foneme u našem korpusu. Grafemi za sve ostale foneme ostali su nepromijenjenima do danas. Budući da je u nekoliko analiziranih izdanja već na prvi pogled uočljivo da su pisana dopreporodnim slovoписьom, u tim smo izdanjima analizom obuhvatili i ostale palatalne suglasnike (/č/, /ļ/, /ń/, /š/, /ž/).²⁵

2. Slovoпись hrvatskih izdanja tiskare Karletzky tiskanih od 1836. od 1878. godine

2.1. Dopreporodni slovoпись

Već preliminarni pregled građe koja čini korpus za ovu analizu potvrđuje da je nekoliko izdanja koja su tiskana nakon objave Gajeva članka *Pravopisz* 1835. i usvajanja ilirskoga slovoписьa napisano dopreporodnim slovoписьom.²⁶ To su kraći

²⁴ Više v. u: Partaš, 1850., Badurina, 2002.

²⁵ U tim izdanjima ne razmatramo bilježenje odraza *jata* jer je on u njima ikavski.

²⁶ Uoč hrvatskoga narodnoga preporoda za hrvatski jezik rabilo se nekoliko različitih slovoписьa (usp. Vončina, 1985.: 28; 2000.: 1495). Dopreporodna izdanja tiskare Karletzky svjedoče da su u to vrijeme

tekstovi u stihu: *Sipak i diraka* (1836.) i tri prigodnice: 1. *Pisma Umiljeno obznaniena* (1839.), 2. *Glas Radosti* (1839.) i 3. *Csestitom zgodom apostolskoga pohodjenja* (1840.)²⁷ te dva djela Šime Starčevića: *Katolicsansko pitalo* (1849.) i *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Divice Marie* (1855.). U nastavku ćemo ovoga rada analizirati slovpisne značajke tih izdanja tiskanih dopreporodnom grafijom u vrijeme kada je reformirani slovpis ušao u praksu i bio prihvaćen kao jedinstveni slovpis za hrvatski jezik.

Fonem /č/ je u SD 1836. u nekim primjerima prema talijanskomu grafijskom modelu zabilježen jednoslovom <ç> (npr. *sunceni, potlaci*) i dvoslovom <ci> (npr. *Ciuvara, ciassi* 'časi'),²⁸ a u drugima jednoslovom s podrednim dijakritičkim znakom <ç> (npr. *Začne, riči*), nasljeđem južne hrvatske dopreporodne latinice.²⁹ Grafem <ç> ovjeren je i u prigodnici *Pisma Umiljeno obznaniena* (npr. *Pučanom, častno, očita*), što je zadnja ovjerena pojava toga grafema u analiziranu korpusu. U prigodnicama *Glas radosti* i *Csestitom zgodom* sustavna je uporaba dvoslova <cs> iz dopreporodnoga slavonskog slovpisa (npr. *Pricsastnomu, csestitujuch; Csestitom, pricsasnoga*). Slavonski dvoslov <cs> ovjeren je i u Starčevićevim djelima KP 1849. (npr. *Starcsevich 2, csovik 4, ucsitelje 12, rics 32*) i RSŽ 1855. (npr. *narucsaj 3, Ocsi 6, macs 6*).

Fonem /č/ je u SD 1836. zabilježen dvoslovom <ch> (npr. *chinechi, kozlich, Mochno*) i troslovom <chi> ispred vokala (npr. *chiudoredna, hrastichiem, srechia*). U trima prigodnicama iz 1839. – 1840. dosljedno je zabilježen dvoslovom <ch> (npr. 1. *Posvečenja, oproshenje; 2. csestitujuch; 3. csestitujucha, slidecha*). Malobrojni primjeri potvrđuju i uporabu <tj>, npr.: *priletja* (SD 1836); *Bratjo* (1. *Pisma Umiljeno obznaniena* 1839.) U dvama djelima Š. Starčevića za bilježenje fonema /č/ ovjeren je dvoslov <ch> (npr. *che 5, trechu 12, vech 40* KP 1849.; *che 3, placsuch 4, Diticha 6* RSŽ 1855.) te dvoslov <tj> (npr. *Kerstjanin 3, odpustjenje 19, obratjenja 31, uputjenje 32* KP 1849)³⁰. Navedeni primjeri potvrđuju da je Š. Starčević svoje postavke iz *Nove ricsoslovice iliricske* (1812.) o bilježenju fonema /č/ ovisno o postojanju /t/ u osnovi riječi slijedio i u tim izdanjima.³¹

Fonem /š/³² Š. Starčević bilježi dvoslovom <dj> (npr. *jedinorodjeni 4, vridjaju 12, xedjaju 29, miloserdje 40* KP 1849.) i <gj> (npr. *tugjem 24, Evangjelski 26, igjesh 37* KP

u tiskarskoj praksi na sjevernojadranskom hrvatskom području u uporabi bili dalmatinski i slavonski slovpis (usp. Holjevac, 2013.). O značajkama dopreporodnih hrvatskih slovpisa usp. Vince, 2002.; Vončina, 2000.; Farkaš, 2010.

²⁷ Primjere za te tiskovine preuzimamo iz zapisa objavljenih u: Blažeković, 1953.: 24-25.

²⁸ Usp. Perić Gavrančić, 2008.: 288-239.

²⁹ Grafem je <ç> ovjeren i na mjestu fonema /c/ (npr. *Divoiciča, kitiče, uz: tamnici, Czvala, Zvit*).

³⁰ Potvrda s *tj* u RSŽ 1855. nema.

³¹ Usp. Starčević, 1812.: 22; Tafra, 2002.: 139.

³² U SD 1836. ovjerena su samo dva primjera (*Obgradiena, nevidjen*), a u prigodnicama samo jedan (u 3. *Csestitom zgodom: pohodjenja*).

1849.),³³ čime također slijedi pravilo iz svoje gramatike³⁴ o bilježenju toga glasa tim dvoslovima ovisno o postojanju /d/ u osnovi riječi.³⁵

Fonem /l/ je u SD 1836. zabilježen trima grafemima: <gli> (*bodgliatem, bodgliati*); (*liutemi, liubi, zemliu*); <lj> (*polju, Braniteljom, ljubite*). U trima prigodnicama sustavan je dvoslov <lj> (1. *Umiljeno, ljubljenim*; 2. *Velja, xivljenje*; 3. *Kralju*). Dvoslov <lj>, sukladan dopreporodnomu slavonskomu slovpisu,³⁶ sustavan je i u Starčevićim djelima (*kaljestvo 7, ljubim 27, volju 33 KP 1849; kralj 4, ljubish 4, kraljujesh 7 RSŽ 1855.*).

Za fonem /ń/ u SD 1836. ovjereni su grafemi: <gn>/<gni> (*gniu, Jutergne*); <ni> (*nioj, gnius, niu*); <nj> (*stanje, imanje, radovanja*). U trima prigodnicama sustavno je <nj> (1. *njihova, 2. xeljenje, 3. senjskoga*). Dvoslov <nj>, sukladan slavonskomu slovpisu,³⁷ sustavno rabi i Šime Starčević (*sjedinenje 5, njemu 10, poshtenje 35 KP 1849.; obechanjah 6, narecsenju 6, odvitovanjim 7 RSŽ 1855.*).

Slogotvorno /r/ je u SD 1836. zabilježeno dvoslovom <er> (npr. *tern, serpom, pervo*).³⁸ U prigodnicama 1839.–1840. na mjestu slogotvornoga /r/ ovjerena je dvoslovna realizacija, i to u dvije <er> (1. *Verbnika; 3. kerbavskoga, sercu*), a u jednoj <ar> (2. *Karka, sarcah*).³⁹ Šime Starčević /r/ bilježi dvoslovom <er> (npr. *merzenje 11, serca 20, smert 36 KP 1849.; sverhu 4, mertva 5, Kerste 6 RSŽ 1855.*), slijedeći i time dopreporodnu slavonsku slovpisnu praksu.

Na mjestu fonema /š/ u SD 1836. zabilježen je jednoslov <s> (*Sipak, zasto, neznas, vasu*).⁴⁰ U prigodnicama iz 1839. – 1840. ovjeren je jednoslov <s> u 1. (*Nasega, Postenoga, Budes*), dok je u 3. ovjeren slavonski dvoslov <sh> (*modrushkoga, Slishaj, hochesh*). U dvama izdanjima Šime Starčevića /š/ se dosljedno bilježi dvoslovom <sh> iz dopreporodnoga slavonskoga slovpisa (npr.: *Shto 6, dushu 17, chesh 39 KP 1849.; ubiashe 3, xivesh 7, Shime 7 RSŽ 1855.*).

Fonem /ž/ u analiziranim je tekstovima zabilježen jednoslovom <x> (npr. *xivlienju, Boxe, xivete SD 1836.; 2. Darxave, xeljenje, 3. xivi Prigodnice 1839.–1840.*). Grafem <x> nasljeđe je dopreporodne hrvatske dalmatinske latinične grafije, prihvaćeno i za slavonski slovpis (v. Farkaš, 2010.). Sustavno ga u svojim dvama riječkim izdanjima

³³ U RSŽ 1855. potvrda nema.

³⁴ Usp. Starčević, 1812.: 22; Tafra, 2002.: 139.

³⁵ Potvrda za fonem /š/ u pjesmi *Sipak i diraka*, trima prigodnicama iz 1839.–1840. te dvama Starčevićim djelima nema.

³⁶ Neki su slavonski pisci u 18. i poč. 19. st. rabili i dvoslov <ly> (Farkaš, 2010.: 191-193).

³⁷ Neki su slavonski pisci u 18. i poč. 19. st. rabili i dvoslov <ny> (Farkaš, 2010.: 191-193).

³⁸ S obzirom na pretežitu čakavsku pripadnost teksta, u vidu valja imati mogućnost izgovorne realizacije /r/ s popratnim samoglasnikom *e*, karakterističnu za riječku čakavštinu (usp. Strohal, 1895.: 16-17).

³⁹ Premda malim brojem primjera, moguće je da to upućuje na podvojenost u bilježenju /r/ uobičajenu za vrijeme u kojemu su prigodnice objavljene.

⁴⁰ Taj je grafem u SD 1836 ovjeren i na mjestu fonema /s/ (npr. *slobodnost, gnius*).

rabi i Š. Starčević (npr. *xivot* 4, *Blaxeni* 8, *xenami* 32 KP 1849.; *xalost* 3, *bixat* 4, *krix* 5, *poboxno* 7 RSŽ 1855.).

Temeljem utvrđenih grafijskih značajki analiziranih tekstova može se zaključiti da se letak *Sipak i diraka* iz 1836. grafijskom neujednačenošću (v. tablicu 1) izdvaja iz ukupnoga korpusa izdanja tiskare Karletzky. Grafijska rješenja toga teksta slijede tradiciju južne hrvatske dopreporodne latiničke grafije, a očituju i oslanjanje na talijansku grafijsku praksu. Usto, neujednačenošću i neusustavljenosti grafijskih rješenja tekst upućuje na autora koji nije dobro vladao hrvatskim jezikom (Stojević, 1997.: 74-80). U tri su prigodnice iz 1839. – 1840. ovjerena rješenja dopreporodne slavonske, a u manjoj mjeri i dalmatinske grafije, što svjedoči o uporabi dopreporodne latinice i nakon provedene ilirske reforme, pa i ta izdanja svjedoče da je do potpuna prihvaćanja novoga slovpisa dolazilo postupno tijekom nekoliko godina.

Specifičnost u analiziranu korpusu ponajprije predstavljaju dva djela Šime Starčevića. Ona su pisana dopreporodnim slavonskim slovpisom i još su jedna potvrda Starčevićeva otpora ilirskoj slovnoj reformi i književnojezičnoj koncepciji te dosljedna poštivanja vlastitih jezikoslovnih nazora oblikovanih još u *Novoj ricsoslovici illiriskoj* (1812.). Ujedno to potvrđuje i da se u izdanjima tiskare Karletzky poštivala autorska jezična redakcija.

Sva ostala izdanja tiskare Karletzky tiskana od 1848. godine nadalje napisana su slovpisom utemeljenim Gajevom, odnosno ilirskom slovnom reformom, kakvim se u većoj mjeri služimo i danas.

U nastavku ćemo se stoga zadržati na grafijskim rješenjima u tim izdanjima, i to samo za one foneme koji su tijekom druge polovice 19. stoljeća prolazili složeniji proces prije konačna odabira grafijske realizacije.

2. 2. Reformirani slovpis u izdanjima tiskare Karletzky – grafijska rješenja za foneme /ě/, /r/, /č/, /š/, /ž/

Poznato je da su ilirci na čelu s Ljudevitom Gajem i gramatičarima Vjekoslavom Babukićem i Antunom Mažuranićem sukladno ideologiji i književnojezičnoj koncepciji ilirizma *jat* bilježili tzv. *rogatim e* <ě> s mogućnošću, ovisno o dijalekatskim potrebama, njegova različita izgovora (kao *je*, *ie*, *e*, *i*), ali uz preporuku da se u školi čita *je* (Moguš, 1995.: 161-163). Na početku je svojega rada grafem <ě> rabio i predvodnik zagrebačke filološke škole Adolfo Veber Tkalčević (Moguš, 1995.: 175), a rabi ga i predvodnik riječke filološke škole Fran Kurelac (Badurina, 1989./1990.: 27-28). Pripadnici zadarske filološke škole ne prihvaćaju odmah <ě> te neko vrijeme ostaju dosljedni svojoj ikavici, a ne prihvaća ga ni Vuk Karadžić (Jonke, 1965.: 14). Grafem <ě> propisuje i *Pravopis jezika ilirskoga* (1850.) Josipa Partaša (Partaš, 1850.: 7-8, 19). Već početkom 1848. Gaj u *Danici* piše dvoslov <ie> i u dugim i u kratkim

slogovima. Bogoslav Šulek pak 1854. preporučuje <je> u kratkim, a <ie> u dugim slogovima, što prihvaćaju pripadnici zagrebačke filološke škole, a za takvo se rješenje poslije zalagao i Vatroslav Jagić (Jonke, 1965.: 15). Grafem <ě> je neovisno o tome istovremeno i dalje bio u uporabi, osobito u školskoj praksi (Jonke, 1965.: 15).

Jat se u analiziranim izdanjima tiskare Karletzky dosljedno bilježi grafemom <ě> u sljedećim izdanjima: DG 1848. (npr. *město* 1, *lěpe* 36, *strěla* 84), Proglasi 1848.–1849. (2. *unaprěd*, *naměravati*, 7. *dělo*, *město*), Prigodnice 1850. (4. *Rěku*, *vrěme*, *pěvati*), PDNČR 1850. (npr. *vrědan* 4, *naměra* 6, *měsec* 10). Ovjeren je i u školskim publikacijama: Škole 1851.–1853. (1. *Pěsničtva*, *Věrozakona*, 2. *měsecih* 5, *zapovědi* 7, *vrěme* 12, *odělu* 12;⁴¹ 4. *rěč* 3, *čověk* 4, *Pověst* 11, *uspěh* 13); dosljedno je tako zabilježen i u *Pěro-godišnjem izověstju c. k. gimnazie rěčke* iz 1852., ali samo u II. dijelu publikacije koji sadrži tekst samoga izvješća (3. *věžbanje* 10, *měsec* 12, *podněti* 16, *Rěki* 17). Grafem <ě> je i u SA 1858. (npr. *Věčni* 1, *Rěči* 1, *Děvice* 2, *uvěk* 3) te u Škole 1869.⁴² (npr. *predsědnik* 3, *věroučitelj* 3, *měsec* 5), što potvrđuje uporabu grafema <ě>, posebno u školskim publikacijama, i onda kada je dvoslov <ie>/<je> već odavna u široj uporabi.

U nekoliko je proglaša i prigodnica iz 1848.–1850. ovjeren pisanje dvoslova <ie>, neovisno o duljini sloga: Proglasi 1848.–1849. (1. *miesta*, *tielo*, 4. *savietnikom*, *cielom*, 5. *dielo*, *riečju*, 6. *mieseća*, *Tielo*), Prigodnice 1850. (1. *obieda*, *Rieka*, *viencem*, 2. *Rieci*, *svieta*, *vičkova*, 3. *vieru*, *diete*)⁴³.

Neka izdanja potvrđuju uporabu grafema za odraz *jata* ovisna o duljini sloga tako da se uz <ě> za kratki *jat* bilježi dvoslov <ie> za dugi *jat*: Proglasi 1848.–1849. (3. <ě> *Rěki*, *potrěbito*; <ie> *izvjestija*, *Riečkoga*), GR 1848. (npr. <ě> *gdě* 5, *čověk* 15, *větrovi* 20; <ie> *svietu* 5, *liepo* 8, *zviezde* 21) te u oba izdanja Kurelčeve rasprave *Kako da sklanjamo imena* (Škole 1851.–1853. 3./I.: <ě> *město* 4, *besědom* 6; <ie>: *korien* 3, *smieh* 4; KSI 1852.: <ě> *město* 3, *pěvaču* 4, *besěda* 7; <ie> *riečmi* 3, *miešaju* 4, *vieč* 6). U trećem se izdanju te rasprave objavljenomu u knjizi *Fluminensia* 1862. u istim primjerima rabi grafem <ě>,⁴⁴ što upućuje na postupnost sazrijevanja Kurelčevih jezikoslovnih nazora i knjižeojezične koncepcije. Naime, analizirana izdanja Frana Kurelca tiskana u tiskari Karletzky kada je riječ o grafijskim rješenjima za odraz *jata* pokazuju da njegovoj dosljednoj primjeni <ě> prethodi prijelazna faza u kojoj je kratki *jat* bilježio jednoslovom <ě>, a dugi dvoslovom <ie>, što će poslije napustiti.

⁴¹ Nije moguće pouzdano utvrditi odražavaju li brojni primjeri u kojima je ovjeren <e> (npr. *meseca* 5, *mesto* 9, *zapoved* 9) pravilnost, odnosno priređivačevo bilježenje ekavskoga odraza *jata*, ili su u pitanju slovne, odnosno tiskarske pogreške. Rijetki primjeri dvoslovne realizacije <ie> (npr. *odiela* 11) upućuju na svijest o mogućnosti i takve realizacije.

⁴² To je zadnje izdanje u analiziranu korpusu u kojem nalazimo <ě>.

⁴³ Uz primjere s <ě> (npr. *Rěki*, *Děli*).

⁴⁴ Usp. Badurina, 1989./1990.: 27-28.

U tri izdanja tiskare Karletzky iz analizirana korpusa rabi se <ie> za dugi, a <je> za kratki *jat*. Tako je u PVS 1859. (<je> *mjeseca, vjere, djela*; <ie> *zalieva, rieč, viek*); NHO 1878. (<je> *mjesto 8, mjenice 286, vjerovnik 407*; <ie> *vrieme 19, prietio 285, odciepi 403*); SSM 1878. (<je> *pjeva 5, Mjeseca 39, vjeru 45*; <ie> *vrieme 5, liep 29, cielu 40*), uz odstupanja kao npr.: *vrjednost 5, mienice 10, djete 16, uvietom 19* u NHO 1878. te *svietlost 5, savietnik 40, dievice 45* u SSM 1878., koja upućuju na nesigurnost u pisanju riječi s *jatom* u sastavu.

Izuzevši prethodno spomenuta dva djela Šime Starčevića, hrvatska izdanja tiskare Karletzky tiskana od 1848. nadalje grafijskim rješenjima za odraz *jata* potvrđuju navedene mogućnosti njegova bilježenja tijekom druge polovice 19. stoljeća (Jonke, 1965.: 27-57; Vončina, 1999.: 164-171), s time što u našem korpusu nema potvrda bilježenja s pomoću grafema <ije>/<je>, za što su se zalagali pripadnici filološke škole hrvatskih vukovaca. Upravo će taj način biti kodificiran *Hrvatskim pravopisom* Ivana Broza 1892. godine (Jonke, 1971.: 106), kako je i danas, no na analizirana izdanja tiskare Karletzky to nije imalo utjecaja.

Već je Ljudevit Jonke u svojoj raspravi *Samoglasno r u književnom jeziku 19. stoljeća* iz 1965. upozorio na to da je jedno od jezikoslovnih pitanja koje je izazivalo polemike u drugoj polovici 19. stoljeća bilo i pisanje toga glasa te je temeljito obradio kronologiju te problematike.⁴⁵ Ukratko ju je opisao i u raspravi *Osnovni problemi hrvatskoga književnog jezika u 19. stoljeću*: „Ilirci su od samog početka pravopisne reforme samoglasno *r* popraćali samoglasnicima *è* ili *à* pozivajući se što na tradiciju, što na izgovor, a i tu je Karadžić već od 1818. predložio pisanje bez ikakvih popratnih samoglasnika. (...) Potrebno je ipak reći da su i o tom pitanju iznosili svoja mišljenja Babukić, Karadžić, A. Mažuranić, Veber, Šulek i Jagić i da se *èr* zadržalo u Veberovoj ‘Slovnici hèrvatskoj’ sve do god. 1871. premda je Šulek predložio izostavljanje popratnog samoglasnika već g. 1854. u 1. broju ‘Nevena’. Pravopisna komisija iz g. 1877. predložila je njegovo napuštanje, napustio ga je i Veber u ‘Slovnici hrvatskoj’ god. 1876, a dakako posve je napušten u Akademijinu Rječniku, Brozovu Pravopisu i Mareticevoj gramatici krajem stoljeća.” (Jonke, 1965.: 16).

Slogotvorno /ʎ/, dakle, ilirci su bilježili dvoslovom <èr> ili <àr>. Premda se već 50-ih godina 19. st. javljaju prijedlozi u korist jednoslovnoga rješenja, dvoslovno se zadržalo sve do 70-ih godina, kada se na prijedlog pravopisne komisije 1877. napušta.⁴⁶

Provedena analiza našega korpusa pokazala je da je u većini izdanja iz druge polovice 19. st. slogotvorno /ʎ/ zabilježeno dvoslovom <er>, obično s nadslovnim znakom (<èr>, <ér>), rjeđe i bez njega, što potvrđuju sljedeći primjeri: Proglasi 1848.–1849. (2. *Hèrvatske, priverženosti, sèrcu*, 3. *kervi, podvergnutju, uzderžati*, 4. *vèrhovnu*,

⁴⁵ Više v. u: Jonke, 1965.: 81-105.

⁴⁶ Usp. i Vince, 2002.: 620.

vèrlog, tvèrdo, cèrkve, 5. *Hèrvate, kèrvi, pogèrdi, dèržati*, 6. *deržese, perva, cerkvou*, 7. *potvèrdjeni, sèrce, gèrdne*); Prigodnice 1850. (1. *sèrpnja, sèrcu*, 2. *sèrpnja, Hèrvatske*, 3. *Sèrpnja, Serbo-Hèrvatskeh*); Škole 1851.–1853. (1. *Gerkov, gerčkoga*, 2. *Pervi* 10, *Isukerstu* 11, *deržave* 13, *gerčki* 15); SA 1858. (*kèrv* 1, *uzdèržanje* 2, *izvèrstnu* 3, *sèrcem* 3); Škole 1869. (*cèrkve* 3, *uskèrsu* 4, *obdèržani* 4, *sèrpnja* 5).

Samo je u dvama izdanjima ovjereno <àr>: u *Domorodnim glasima* M. Bogovića iz 1848. (npr. *gàrle* 1, *sàrce* 12, *hàrvatski* 23, *daržavnik* 75) te u proglasu *Dalmatinci, mila naša bratjo* iz iste godine (npr. *Hàrvati, sàrčenost, kàrvi, dàržavi*).

Sve navedene dvoslovne realizacije bile su moguće u ilirsko doba (usp. Vončina, 1999.: 55), a učestalija uporaba dvoslova <er> sukladna je i Partaševu *Pravopisu jezika ilirskoga* (1850.). Josip Partaš propisao je da se uz slogotvorno /r/ bilježi è „glas mukli između a i e, koj se duboko u gèrlu izgovara, i vlastit je samo slavjanskomu osebito pak ilirskomu jeziku, n. p. *kèrv, pèrst, vèrh, tèrs*“ (Partaš, 1850.: 6-7). U podrubnoj bilješci navodi da „Mèsto ovoga mukloga samoglasnika è někoji pišu mukli samoglasnik à, što uprav nije zlo, buduć da imade glas između a i e“ (Partaš, 1850.: 7), no zbog pravopisnoga jedinstva i zato što se „mnogo ugodnie čuje samoglasnik e neg a“ (isto) ipak propisuje è. U istoj bilješci nastavlja: „Drugi opet zavedeni primèrom noviih (jerbo stari su pisali samoglasnik e) sèrbskih spisateljah česki pisanja način poprimivši sve rěči, u kojih se ima pisati mukli samoglasnik, pišu bez svakoga samoglasnika, kao: *crn, trn, vrh, mrmrljam*“ (Partaš, 1850.: 7). Partaš to odbija kao loše rješenje iz više razloga (v. isto).

U *Godišnjem izvèstju o glavnoj hèrvatsko-talijanskoj učioni* iz 1869. dosljedno je pisanje slogotvornoga /r/ dvoslovom <èr> vjerojatno rezultat obvezne uporabe ilirskoga slovoписа u školama od odluke kancelara Ivana Mažuranića 1862. godine.

U više je izdanja tiskare Karletzky ovjeren i jednoslov <r>: GR 1849. (npr. *srca* 7, *Grci* 9, *tvrdja* 9, *zatrți* 13), Prigodnice 1850. (4. *bršljana, grla, Hrvatsko*) i PDNČR 1850. (npr. *skrb* 6, *držati* 8, *obdržavati* 10, ali i: *obderžavaju* 6). Jednoslovno je rješenje ovjereno i u dijelu školskih publikacija: Škole 1851.–1852. (2. *krstjanski* 3, *trgovački* 4, *držali* 7, *skrb* 12; 3. u raspravi F. Kurelca: *trpe* 3, *srce* 4, *zrna* 5, *vrtlara* 7; 4. *svrha* 4, *Grčki* 6, *proci* 7, *Srpnja* 12, *hrvatsko* 14, uz: *kèrstiv* 4, *Sadèržaj; hervatsko* 12); KSI 1852. (*svrnuli* 3, *zrna* 5, *prevrni* 7, *srce* 8); PVS 1859. (*crkve, podrtina, hrli, srce*), NHO 1878. (*vrst* 8, *vrhu* 13, *državi* 288, *svrha* 484, *prve* 489)⁴⁷ te u SSM 1878. (*Crkvi* 5, *dovršio* 39, *prva* 40, *Prvostolna* 45).

Jednoslov <r> na mjestu slogotvornoga /r/ u našem je korpusu prvi put potvrđen u Kurelčevim *Govorima iz rimskih pisac* 1849. te u oba izdanja njegove rasprave *Kako da sklanjamo imena*. Uz Kurelčevo jednoslovno rješenje u prvom dijelu, u drugom dijelu spomenutoga izvješća riječke gimnazije iz 1852. ovjeren je dvoslov <er>. To

⁴⁷ Ilirski dvoslov <èr> ovjeren je samo na naslovnoj stranici u odrednici o podrijetlu autora Ivana Jurašića („iz KÈRKA“) te u samo nekoliko pojedinačnih primjera (npr. *Sèrpnja* 8).

za prvi dio publikacije potvrđuje poštivanje autorske redakcije pri objavljivanju teksta, odnosno Kurelčevu dosljednu primjenu jednoslovnoga rješenja koje je držao boljim,⁴⁸ a u drugom uobičajenu realizaciju u školskim publikacijama.⁴⁹ Jednoslovno rješenje ovjereno u posljednjim dvama analiziranim izdanjima, *Narodnom hrvatskom odvjetniku* (1878.) i odabranim dijelovima knjige *O svetoj Stošiji mučenici* (1878.), vjerojatno je rezultat prijedloga pravopisnoga povjerenstva iz 1877. o njegovu napuštanju (Jonke, 1965.: 16) te opće klime i brojnih rasprava oko pisanja toga glasa još od 40-ih godina 19. stoljeća, što je rezultiralo konačnim napuštanjem dvoslovnoga rješenja i prihvaćanjem jednoslova.⁵⁰

Kako ističe Lj. Jonke, „god. 1876. i 1877. znače konačno napuštanje pisanja popratnog samoglasnika uz samoglasno r“ (Jonke, 1965.: 104), što potvrđuje i analizirani korpus izdanja tiskare Karletzky.

Fonem /ć/ je od Gajeva prijedloga iznesena u članku *Pravopisz* 1835. pa do Brozova *Hrvatskoga pravopisa* 1892. pisan dvama grafemima: jednoslovom <ć> i dvoslovom <tj>.

Prihvaćajući oba ta rješenja, pravilo je njihove distribucije i pisanja iznio V. Babukić u *Osnovi slovnice slavjanske narčja ilirskoga* (1836.):

„Med ć i tj ta je razlika: da se ć na početku, sredini i na kraju pisati može; n. p. ćut, ćutenje, – reći, vući, sěći, dići, srěća – već, cić, prišč; – tj pako samo na sredini u proizvodjenih (derivatis) rečih n.p. platja, bratja, svetja, srětja.“ (Babukić, 1836.: 4).

Opisanju fonema /ć/ grafemima <ć> i <tj> piše i Josip Partaš u *Pravopisu jezika ilirskoga* (1850.), i to u *Posebним pravilima pisanja rečih ilirskih*. Pritom navodi da se pisanje <ć> temelji „stranom na izgovoru, stranom na izvoru, a stranom opet na običaju“ (Partaš, 1850.: 15) te da „Suglasnik tj, koj imade u izgovoru jednaki glas sa suglasnikom ć, sa kojim se ipak u pisanju poměšati neima, piše se osim izvornih rečih *netjak tja* (město *tia*) i *tretji* u samih izpeljanih“ (Partaš, 1850.: 17). Prema tomu se pravilu piše npr.: *cvětje* (prema *cvět*), a ne *cvěće*; *svetjenik*, *kèrstjenje*; *teletji*; *krutji*, *najkrutji*; *platjam*, *vratjam*; *mlatjen*, u odnosu na primjere: *plaća*, *pića*, *puščam*, *svěčnjak*, *placnik* zapisane sukladno Partaševu pravilu o pisanju suglasnika /ć/ (Partaš, 1850.: 15-17).

U svim analiziranim izdanjima tiskare Karletzky objavljenima od 1848. godine nadalje fonem /ć/ je sukladno ilirskim slovoписnim načelima, a onda i koncepciji zagrebačke filološke škole, zabilježen grafemima <ć>⁵¹ i <tj>⁵²:

⁴⁸ Tom i nekim drugim značajkama *Pravilnik družtva Narodne čitaonice rečke i Colegija za brodare i tergovce* iz 1852. također upućuju na Kurelčevu jezičnu redakciju (usp. Holjevac, 2010.: 137).

⁴⁹ Slogotvorno je /t/ bilo i predmetom pete točke Bečkoga književnog dogovora od 28. ožujka 1850.; potpisnici su se odlučili za jednoslovno rješenje <r> (usp. Jonke, 1965.: 92; Vince, 2002.: 290-297).

⁵⁰ Više v. u: Jonke, 1965.: 81-105.

⁵¹ Grafem <ć> Lj. Gaj uvodi pod Babukićevim utjecajem 1835. u članku *Pravopisz* (Vončina, 1985.: 55).

⁵² Dvoslov <tj> umjesto prvotnoga Gajeva <tj> uvodi se oko 1840. godine (Vončina, 1999.: 109).

DG 1848. <ć> *poći* 2, *srěcom* 14, *cvěće* 79; <tj> *bratjo* 3, *prosvetjen* 12, *prutje* 44, *Vratjajući* 78, *smartju* 86; Proglaš 1848.–1849. <ć> 1. *obeća*, *srieća*; 2. *stričeviću*, *srěcu*; 3. *Buduć*, *obće*; 4. *ćuti*, *poći*, *srieći*; 5. *pružajuć*, *dovodeći*; 6. *tekućeg*, *dojdućega*; 7. *će*, *kuće*; <tj> 1. *bratjo*, *bratjom*; 2. *svergnutja*, *povratjenje*; 3. *podvergnutju*, *opunovlaštjenoga*; 4. *Prěpečatjeno*, *bratji*; 5. *najžestji*, *sviestju*; 6. *Svečanostjom*, *nakitjeno*; 7. *bratjo*, *nesětjajući*; GR 1849. <ć> *voće* 7, *srěcu* 9 (uz: *sretju* 9), *pomoć* 20; <tj> *sretja* 5, *netju* 12, *premetje* 19, *sětja* 22, *bratje* 22; Prigodnice 1850. <ć> 1. *srieće*; 2. *usriećiti*, *oruće*; 3. *pomoću*, *ćordom*; 4. *kćeri*, *reć*; <tj> 1. *bratje*, *došastja*; 2. *posvetjuje*, *bratje*; 3. -; 4. *cvetje*, *navištju*; PDNČR 1850. <ć> *obćenje* 4, *domaći* 5, *kući* 9; <tj> *postignutje* 3, *tretji* 6, *platjanja* 10; Škole 1851. – 1853. <ć> 1. *jednuć* 8, *išće* 10; 2. *noć* 4, *treće* 5 (ali i: *tretji* 5), *išču* 7, *srěće* 7; 3. *reći* 4, *lućec* 7, *nedopuščá* 17; 4. *naći* 3, *oděća* 12; <tj> 1. *Tretji*; 2. *uputjeni* 3, *platju* 5, *kratje* 6, *blagovalistju* 12; 3. *bratjo* 4, *metješ* 5, *vratjati* 8; *polětje* 10, *tretjina* 16; 4. *obteretjenje* 12, *polulětja* 12, *naměštjenje* 12; KSI 1852. <ć> *reći* 4, *veći* 5, *mućec* 7; <tj> *bratji* 4, *metješ* 5, *cvietja* 6; SA 1858. <ć> *srěcu* 2, *preobraćenje* 2, *miloščah* 3; <tj> -; PVS 1859. <ć> *noću*, *srěće*, *Braćo*; <tj> *Častju*, *štitjen*; Škole 1869. <ć> *věća* 3, *Buduća* 8; <tj> *polětja* 4; NHO 1878. <ć> *obećanje* 16, *punomoćja* 406, *peći* 487; <tj> *poduzetje* 4, *svetjenice* 13, *preminutju* 290, *tretju* 406, *uputjenje* 489; SSM 1878. <ć> *krščanski* 5, *obećanje* 17, *Premišćenje* 45, *kući* 41; <tj> *dopuštjenjem* 5, *Bratje* 40, *Spljetjaninu* 45.

Ovjereni se primjeri u načelu uklapaju u ilirsku koncepciju prema kojoj se <tj> pisalo u riječima koje u osnovi imaju /t/ (npr. *vratjajući*, *pamtjenje*, *bratjo*, *cvetje*, *platja*), a ovjerena odstupanja ili dubletni ostvaraji (npr. *cvěća* 56, *srěće* 70 DG 1848., *srěcu* 9 i *sretju* 9 GR 1849., *treće* 5 i *tretji* 5 Škole 1851.–1853., *srěcu* SA 1858., *Braćo* PVS 1859.) potvrđuju da je bilježenje fonema /ć/ dvama grafemima bilo „slabo mjesto“ i opterećenje grafijskoga sustava te najavljuju daljnji pravac razvoja toga problema. Ipak, u analiziranu korpusu nije registrirano ujednačenje bilježenja /ć/ na grafem <ć>, za što se zalagao Vatroslav Jagić (Moguš, 1995.: 178), a propisalo ga je i pravopisno povjerenstvo 1877., što na naš korpus nije utjecalo.⁵³ Očito je i u tom slučaju za usvajanje i dosljednu primjenu novih rješenja trebalo nešto više vremena.

Za fonem /ǰ/ Gaj je 1835. rabio dvoslove <dj> i <gj> dok je Babukićev odabir najprije bio samo <dj> (Babukić, 1836.: 3). Partaš je pak dvoslovu <gj> namijenio funkciju /ǰ/ (Badurina, 2002.: 47), premda ga bilježi tradicijski i u nekim stranim riječima za /ǰ/.

Prema Partaševu *Pravopisu jezika ilirskoga* (1850.) grafemi <dj> i <gj> „od kojih *dj* se mekše, a *gj* oštrije izgovara, pišu se u nekih rěčih polag izgovora, u drugih opet polag izvorah“ (Partaš, 1850.: 18) pa se sukladno tomu prema izgovoru piše: *ladja*,

⁵³ Kodificirao ga je Brozov *Hrvatski pravopis* 1892. godine, što na izdanja analizirana u ovom radu nije moglo utjecati.

svedjer, takodjer, tudji; prema tradiciji i u stranim riječima *angjel, evangjelje; gjamia*, a prema osnovi: *svadja, rodjak, možgjani*.

U izdanjima tiskare Karletzky tiskanima od 1848. nadalje za fonem /š/ potvrđeni su dvoslovi: <gj> i <dj>, npr.:

DG 1848. <dj> *svedj 1, djavo 24, tudji 76, izmedju 85*; <gj> *Magjari 53*; Proglasi 1848.–1849. <dj> 1. *izmedju, prinudjen, madjarskim*; 2. <dj> *naredjujem, medjusobnog*; <gj> *magjarskim*; 3. <dj> *prinudjena, medjutim, rodjenim*; 4. <dj> *izmedju, takodjer, tudji*; 5. <dj> *oslobodjenjem, podje, ladja*; <gj> *magjarskog, magjarski*; 6. <dj> *odredjeni, gradjanskog, medju*; 7. <dj> *potvèrdjeni, preporodjenja*; GR 1849. <dj> *rdja 7, tudje 16, razidju 18, najsladje 21*; Prigodnice 1850. 1. <dj> *priredjenoga*; 2. - ; 3. <dj> *vodje*; 4. <dj> *pohodjenjem*; PDNČR 1850. <dj> *medju 4, takodjer 5, vodjenje 6*; Škole 1851. – 1853. <dj> 1. *Razredjena*; 2. *takodjer 3, izidju 6, medju 7*; <gj> *evangjelje 10*; 3. <dj> *rdja 3, mladjoj 5, uredjena 18*; <gj> *možgjane 4, Gjorgjiću 6*; 4. <dj> *takodjer 4*; KSI 1852. <dj> *tudjeh 3, izmedju 4, takodjer 7*; <gj> *možgjane 4, vangjelij 5, Agjić 5, Gjorgjić 6*; SA 1858. <dj> *takodjer 1*; <gj> *Arkangjel 3*; PVS 1859. <dj> *sugradjani, sidji, svedj*; NHO 1878. <dj> *tudje 4, gradjanski 285, medju 489*; <gj> *gjubreta 487*; SSM 1878. <dj> *djakon 5, izmedju 6, takodjer 40*; <gj> *Vangjelje 5*.

Navedeni primjeri iz izdanja tiskare Karletzky sukladni su grafijskomu stanju obilježenom preporodnom slovnom reformom, a za izdanja tiskana poslije 1850. i naptcima Partaševa pravopisa.

Fonem /š/ ovjeren je samo u jednom primjeru u Bogovićevoj zbirci *Domorodni glasi* iz 1848. godine. Pritom je zapisan grafemom <dž> (G mn. *džidah 85*), koji će propisati Brozov pravopis 1892., no hrvatski su ga pisci rabili i polovicom 19. stoljeća, što potvrđuje i naš korpus.

3. Zaključak

Provedena je analiza grafijskih značajki u izdanjima riječke tiskare Karletzky potvrdila primjenu dopreporodne nereformirane grafije, slavonske i dalmatinske, u letku s pjesmom namijenjenom mladeži *Sipak i diraka alli glogovina* iz 1836. i u prigodnicma: *Pisma Umiljeno obznaniena* i *Glas Radosti* iz 1839. te *Csestitom zgodom apostolskoga pohodjenja* iz 1840. godine (v. tablicu 1). Kao specifična se tiskovina u analiziranu korpusu pritom izdvaja *Sipak i diraka* jer brojnošću i višeznačnošću grafijskih rješenja, pa i onima po talijanskom uzoru, odudara od ostalih izdanja vrlo ujednačene grafijske slike. Navedena izdanja svjedoče o uporabi „staroga“, dopreporodnoga slovpisa i nakon provedene slovne reforme te potvrđuju da je do potpuna prihvaćanja novoga slovpisa na cijelom hrvatskom jezičnom prostoru dolazilo postupno tijekom nekoliko godina.

Iznimku u korpusu predstavljaju i *Katolicsansko pitalo* (1849.) te *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Divice Marie* (1855.), dva djela Šime Starčevića tiskana u Rijeci polovicom 19. stoljeća (v. tablicu 1). Ona svjedoče da je Šime Starčević uporno primjenjivao dopreporodni slavonski slovopis i onda kada je preporodnom reformom uređen tzv. ilirski slovopis već bio gotovo opće prihvaćen. U to vrijeme njegovi članci objavljeni u *Zori dalmatinskoj* i *Glasi dalmatinskom* izlaze sukladno uredničkoj koncepciji redigirani dalmatinskim dopreporodnim slovopisom, a nakon toga gajicom (Tafra, 2002.: 141-142), stoga djela objavljena u tiskari Karletzky slavonskim slovopisom potvrđuju poštivanje autorske jezične redakcije s jedne strane, a s druge Starčeviću ustrajnost na vlastitim književnojezičnim nazorima i postavkama, neovisno o tome što su bili neprihvaćeni u tadašnjim procesima standardizacije hrvatskoga jezika.

Sva ostala izdanja tiskare Karletzky pisana su reformiranom latinicom utemeljenom na Gajevoj, odnosno ilirskoj grafijskoj reformi te kasnijoj djelatnosti hrvatskih filologa na konačnom definiranju neriješenih slovopisnih problema (v. tablicu 1). Provedena analiza pritom potvrđuje poštivanje autorske redakcije i u tekstovima predvodnika riječke filološke škole Frana Kurelca, i to u bilježenju odraza *jata* i slogotvornoga /r/.

Izuzevši dva spomenuta djela Šime Starčevića, izdanja objavljena od 1848. do 1878. pokazuju značajke hrvatske književnojezične povijesti obilježene hrvatskim narodnim preporodom i djelatnošću iliraca te ostalih hrvatskih filoloških škola u drugoj polovici 19. stoljeća (Holjevac, 2010.: 241).

Većina izdanja otisnutih u tiskari Karletzky u spomenutom razdoblju u velikoj mjeri odražava razvojne procese kroz koje je hrvatski slovopis prolazio na nacionalnoj razini od objave Gajeva članka *Pravopisz* 1835. do objavljivanja Brozova *Hrvatskoga pravopisa* 1892. godine. Time i ta izdanja svjedoče da su općehrvatski procesi standardizacije hrvatskoga slovopisa u drugoj polovici 19. st. i na sjevernojadranskom hrvatskom prostoru imali plodno tlo.

Tablica 1. Grafijska rješenja u izdanjima riječke tiskare Karletzky 1836. – 1878.

Fonemi	/č/	/ć/	/đ/	/ž/	/lj/	/nj/	/š/	/ž/	/ě/	/r/
SD 1836	ç, c, ci	ch, chi, (tj)	dj, di	-	li, lj, gli	ni, gn/gni	s	x	(ě > i, e)	er
*PRIGOD. 1839-1840	cs; ç	ch, (tj)	(dj)	-	lj	nj	s; sh	x	(ě > i)	ar; er
DG 1848	č	ć, tj	dj, gj	dž	lj	nj	š	ž	ě	àr
PROGL. 1848-1849	č	ć, tj	dj, gj; dj	-	lj	nj	š	ž	ě; ie	àr; èr; er; ér
GR 1849	č	ć, tj	dj	-	lj	nj	š	ž	ě, ie	r
KP 1849	cs	ch, tj	dj, gj	-	lj	nj	sh	x	(ě > i)	er
PRIGOD. 1850	č	ć, tj	dj	-	lj	nj	š	ž	ie; ě	èr; er; r
PDNČR 1850	č	ć, tj	dj	-	lj	nj	š	ž	ě	r
ŠKOLE 1851-1853	č	ć, tj	dj, gj	-	lj	nj	š	ž	ě; ie	(er); r; er; r, (èr)
KSI 1852	č	ć, tj	dj, gj	-	lj	nj	š	ž	ě; ie	r
RSŽ 1855	cs	ch, -	-	-	lj	nj	sh	x	(ě > i)	er
SA 1858	č	ć, -	dj, gj	-	lj	nj	š	ž	ě	èr
PVS 1859	č	ć, tj	dj	-	lj	nj	š	ž	je, ie	r
ŠKOLE 1869	č	ć, tj	-	-	lj	nj	š	ž	ě	èr
NHO 1878	č	ć, tj	dj, gj	-	lj	nj	š	ž	je, ie	r
SSM 1878	č	ć, tj	dj, gj	-	lj	nj	š	ž	je, ie	r

Literatura

- Babukić, Vjekoslav (1836), *Osnova slovnice slavjanske narčja ilirskoga*; pretisak. Zagreb – Požega: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Grad Požega, 2013.
- Badurina, Lada (1989/1990), O grafiji i ortografiji s posebnim osvrtom na (orto)-grafijska rješenja u „Fluminensii“ Frana Kurelca. *Fluminensia*, I (2), II (1-2), str. 26-31.
- Badurina, Lada (1996), *Kratka osnova hrvatskoga pravopisanja (metodologija rada na pravopisu)*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Badurina, Lada (2002), Pogovor. U: *Pravopis jezika ilirskoga / izdan od Josipa Partaša*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, str. 37-72.
- Blažeković, Tatjana (1953), *Fluminensia Croatica*. Zagreb: JAZU.
- Blažeković, Tatjana (2006), Karletzky, tiskare i knjižare u Rijeci. U: E. Dubrović (ur.), *Temelji moderne Rijeke: 1780 – 1830: gospodarski i društveni život*. Rijeka: Muzej Grada Rijeke, str. 115-119.
- Brozović, Dalibor (2006), *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*. Zagreb: Školska knjiga.
- Canziani Jakšić, Theodor (2005), *Riječka tiskara Karletzky – 1779. – 1894.* U: *Čitajući Adamića* (katalog izložbe), Rijeka.
- Ćurković, Dijana (2008), Palatali u latiničnoj grafiji pisaca zadarsko-šibenskoga kruga XIV.-XVII. stoljeća. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 34, str. 95-114.
- Farkaš, Loretana (2010), *Od slovoslovnosti slavonske*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.
- Glogović, Mario (1984), *Tiskarska produkcija u Rijeci od 1848. do 1868.*, magistarski rad u rukopisu. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani.
- Holjevac, Sanja (2010), *Hrvatski jezik u izdanjima riječke tiskare Karletzky*, doktorski rad u rukopisu. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Holjevac, Sanja (2013), Grafijska rješenja u dopreporodnim izdanjima riječke tiskare Karletzky. *Fluminensia*, 25 (1), str. 119-134.
- Jelaska, Zrinka – Musulin, Maša (2011), Slovo i slovpis španjolskoga i hrvatskoga jezika. *Lahor*, 12, str. 211-239.
- Jonke, Ljudevit (1965), *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Znanje.
- Jonke, Ljudevit (1971), *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Lukežić, Irvin (1999), Riječki bibliopolis. U: Lukežić, Irvin, *Liburnijski torzo*. Crikvenica: Libellus, str. 126-161.
- Moguš, Milan – Vončina, Josip (1969), Latinica u Hrvata. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, knj. 11, str. 61-81.
- Moguš, Milan (1995), *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: NZ Globus.

- Nazor, Anica, (1991), Kožičićeva glagoljska tiskara u Rijeci. U: N. Kolumbić, M. Moguš, A. Nazor, (ur. odbor), *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*. Zagreb: JAZU, str. 137-149.
- Partaš, Josip (1850): *Pravopis jezika ilirskoga / izdan od Josipa Partaša*; pretisak. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2002.
- Perić Gavrančić, Sanja (2008), Neobjavljeni autografi basna Đure Ferića (1739.-1820.) u odnosu prema dubrovačkoj pisanoj tradiciji. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 34, str. 285-304.
- Povijest Rijeke (1988): *Povijest Rijeke*. D. Klen i P. Strčić (ur.), Rijeka: Skupština općine Rijeka i Izdavački centar Rijeka.
- Starčević, Šime (1812), *Nova ricsoslovica iliricska: vojnicsoj mladosti krajicsnoj poklonjena trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novoga u Lici*. Trst, pretisak; Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2002.
- Strčić, Petar (1996.), Rijeka u Kurelčevo doba. U: M. Turk (ur.), *Riječki filološki dani*. *Zbornik radova*, knj. 1. Rijeka: Pedagoški fakultet, str. 25-37.
- Stojević, Milorad (1997), *SIPAK I DIRAKA, alli GLOGOVINA. Smislenka chiudoredna za mladost / LA ROSA, E LO SPINO. Favola, che in se racchiude bella morale per la gioventú*. Crikvenica: Libellus.
- Stojević, Milorad (2000), Riječka hrvatska tiskana riječ i književnost XIX. stoljeća. U: D. Stolac (ur.), *Riječki filološki dani*. *Zbornik radova*, knj. 3. Rijeka: Filozofski fakultet, str. 417-424.
- Stolac, Diana (2006), *Riječki filološki portreti*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- Strohal, Rudolf (1895), Osobine današnjega riječkoga narječja. *Rad JAZU*, 124, str. 3-88.
- Tafra, Branka (1993), *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Tafra, Branka (2002), Jezikoslovac Šime Starčević. U: Starčević, Šime, *Nova ricsoslovica iliricska: vojnicsoj mladosti krajicsnoj poklonjena trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novoga u Lici*, Trst, 1812., pretisak. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, str. 127-177.
- Vince, Zlatko (2002), *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Vončina, Josip (1985), Temelji i putovi Gajeve grafijske reforme. *Filologija*, knj. 13, str. 7-88.
- Vončina, Josip (1999), *Tekstološka načela*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Vončina, Josip (2000), Iz dopreporodne hrvatske latinice. *Forum*, br. 10-12, str. 1491-1509.
- Zbornik o F. Glaviniću (1989), V. Frkin i dr. (ur.), *Zbornik radova o Franji Glaviniću*. Zagreb: JAZU.
- Zolnai, Klára (1932), *A Magyarországi olasz nyomtatványok (1699 – 1918) – Bibliografia della letteratura italiana d' Ungheria (1699 – 1918)*. Magyar konyvszemle: Budimpešta.

Croatian Latin Script in Publications by the Kalretzky Printing Office in Rijeka Published in the Period from 1836 to 1878

Summary

In Rijeka since 80s of the 18th century until the end of the 19th century printing house of family Karletzky was in function, where series of different types of publications were printed in Latin script in several language, also in Croatian. These publications in Croatian language are valuable material for research of the history of Croatian literary language and the standardization process in the period from the late 18th century to the end of the 19th century, including the issue of the development of the Croatian Latin script, before and after the Illyrian script reform. At the center of attention of this paper are graphemic solutions in publications from the Karletzky printing office in Croatian language in the period from 1836 to 1878. The emphasis is on graphemic solutions for those Croatian phonemes that represented a problem in systematization and in creation of unique Croatian script. Graphemic solutions, analyzed in thirty editions, are observed in the context of the results of Gaj's, that is Illyrian script reform and activities of other Croatian philological schools in addressing the major issues and problems related to the development of Croatian Latin script in the second half of the 19th century.

Keywords: Croatian language; Croatian Latin script; Karletzky printing; Rijeka; 19th century.

Dr. sc. Sanja Holjevac, znanstvena suradnica
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Zavod za povijesne i društvene znanosti u Rijeci
Gjure Ružića 5, 51000 Rijeka
holjevac@hazu.hr